

VOJNI DNEVNIKI EDVARDA KOCBEKA

Dnevnika Edvarda Kocbeka (1904—1981) za čas druge svetovne vojne (Tovarišija, Listina) ne predstavljata avtorjevih prvotnih zapiskov, temveč po vojni močno spremenjeni besedili, v katerih *actum* večkrat zamenjuje datum. Tudi organiziranost besedil v poglavja se izmika običajnemu dnevništvu. V primeru omenjenih del zato torej ne gre vedno za čisto dokumentarnost, temveč kdaj tudi zgolj za dokumentnost, to pa ju stavi na skrajno mejo (literarne) vrste dnevnika.

Tovarišija and *Listina*, two wartime diaries written by Edvard Kocbek (1904 to 1981), are not unedited firsthand records: the considerable revisions after the war turned them into texts in which *actum* often replaces *datum*. The way the two texts are organized into chapters also eludes ordinary journalary accounts; Kocbek's diaries are thus put on the extreme edge of this literary genre.

V besednem ustvarjanju Edvarda Kocbeka predstavlja dnevnik že spriču svojega obsega vsega upoštevanja in pozornosti vredno dejstvo. Po avtorjevi izjavi segajo začetki njegovega tovrstnega pisanja v leto 1931.¹ To je čas morebiti najusodnejšega globinskega premika v njegovih nazorskih temeljih: zapusti družbeniški (socialistični) koncept, ki se začenja tedaj na Slovenskem tudi med kristjani pomembno razraščati, ter se pridruži osebnostnemu (personalističnemu), ki ga med krščansko usmerjenimi ljudmi najtehtneje oznanja krog razumnikov okoli revije *Ésprit*, zlasti njen urednik Emmanuel Mounier. Posamičnik omogoča družbo, kolikor jo pač že, obraten način mišljenja in razumevanja je za Kocbeka odtlej prečrtan. Seveda pa to nikakor ne pomeni umika iz družbene razsežnosti človekovega bivanja: ta je le postavljena na osebnostni temelj, celo vzrok ter razlog, pri čemer krščanski, v bistvu družbeniški nazor poskrbi za onemogočanje »svetega egoizma«,² ki udarja na plan v svobodomiselnem osebnstvu. To je le odklik od družbe-

¹ E. Kocbek, *Listina*, Ljubljana 1982², 547.

² Ta besedna zveza je sicer postala znamenita in zloglasna skozi družbeniški nazor fašizma, kjer velja za narod; v primeru posameznika pa prav dobro služi za označevanje misli vsakega kolikor toliko načelnega liberalizma. Kar pa zadeva trditev, da Kocbek že od začetka tridesetih let ne pripada (več) krščanskemu socializmu, ki bi se morebiti zdela komu sporna spriču njegovega medvojnega delovanja, je treba reči, da si je kot personalist prizadeval za zgolj krščansko ime skupine, ki ji je pripadal v narodnoosvobodilnem boju, zavračal pa je krščanskosocialistično (14. oktober Listine!). 15. avgusta Listine krščanski socializem celo označuje kot naiven sinkretizem, ki ga ne more zadovoljiti. Kocbekovo sodelovanje s krščanskimi socialisti med vojno je pojasnjivo z dejstvom, da je edino skozi njih — kot ustanovnike OF slovenskega naroda — vodila njegova pot v IOOF, ki je bil pridržan samo za predstavnike ustanovnih skupin, kajti Kocbek je šele junija 1941 dognal, da med levico in desnico ni mogoče vzpostaviti veljavnega koncepta in zato rešitev snovanje takšne smeri odtlej, toda šele odtlej! zanj odpada. Je pa zato Kocbek želel vsaj koncentracijo kristjanov v okvir ene skupine OF, kar je razvidno zlasti iz 14. oktobra Listine, najprej iz njegovega referata, nato pa še iz besed njegovih najzgodnejših sodelavcev pri zavrnitvi Stanovnikovih idej. Takšna skupina bi zagotovo imela večjo težo, če bi Kocbeku uspelo tisto, za kar si prizadeva, namreč to, da krščansko-socialistično ustanovno skupino OF prikaže kot zgolj s krščanskosocialističnim (začasnim) imenom poimenovano krščansko skupino. To je razvidno že 14. oktobra 1941 iz njegovih Temeljev osvobodilnega sodelovanja (Pred viharjem, 140—152).

ništva. Tudi začetek pisanja dnevnika v okolici takega nazorsko-konceptualnega preloma ne more ostati slučajnostno dejanje: pomembnost in prvost (avtorjeve) osebnosti, njenih pogledov in sodb je v dnevniškem besedilu izrazita, pravzaprav bolj nepogrešljiva kot v kakršnem koli drugovrstnem pisanju.

Če začnemo nekoliko izven literature: dnevnik ni zgodovinopisni tekst, ki bi ga zavezovala volja po ugotovitvi od pogledov avtorja kolikor mogoče neodvisne resnice, temveč je zgodovinski vir, dokument pripovednega tipa, usmerjen na svojega avtorja, predvsem pa vedno iz njega. Pomembno se razlikuje od pisma: to je vselej neposredno usmerjeno iz avtorja na drugo osebo, dnevnik je to šele posredno, v misli na morebitno objavo, ki vendarle ni vedno prvotni namen njegovega avtorja. Zlasti pri Kocbeku je to pomembno: zanj je pisanje dnevnika bivanjsko opravilo, saj mu je pomagalo »ustvarjati zunanje in notranje ravnotežje«, pri čemer mu je bil »delavnica uma, sublimator strasti in prostor vesti.«³ Naš avtor pomembno poudarja: »Dnevnik mi je postal v vseh fazah življenja potrebno razvidevanje v svetu in vzpostavljanje komunikativnosti z bližnjikom.«⁴ Tu potemtakem ne gre za vzpostavljanje komunikacije, temveč samo komunikativnosti, torej lastnosti komunikacije, pravzaprav umetniške besede sploh: gre samo za izrekanje. Brez primarne usmerjenosti na naslovnika. O takšni naravi Kocbekovega dnevniškega zapisovanja govori tudi dejstvo predelave prvotnih zapiskov, ko je šlo za objavo, torej za usmerjenost tudi na druge, ne le nase, in ki ji prvotni zapisi, včasih pa tudi prvotna redakcija za javnost, očitno niso stregli v dovoljšnji meri. To je razvidno zlasti iz predelovanj *Tovarišije*: prva in druga izdaja se pomembno razlikujeta od tretje. Za dan 29. aprila 1943, na *Pugledu*, stoji v prvi in drugi izdaji tole: »Hočemo pa /mi, kristjani Osvobodilne fronte/ /.../ ostati verni svoji osebni resnici in krščanskemu nazoru, ki se ne omejujeta na aktualni čas, temveč na ves čas ustvarjanja socializma in prihodnosti sploh. Za vas /komuniste/ moramo pomeniti več od zanimivega poskusa sožitja metafizičnega nazora in aktualnostne prakse«;⁵ v tretji pa tole: »Hočemo pa /mi, isti kristjani kot zgoraj/ /.../ ostati zvesti svoji osebni resnici in krščanski viziji /!/, ki se ne omejujeta le na aktualen čas, temveč na ves čas ustvarjanja socializma in prihodnosti sploh. Za vas /komuniste/ moramo pomeniti več od zanimivega poskusa sožitja in sodelovanja med nadnaravo /!/ in naravo.«⁶ Iz misli o svetu, nazora, je torej, kantovsko rečeno, nastala misel za svet, vizija, komunisti pa naj kar naenkrat priznajo obstoj nadnarave namesto zgolj misli o nji. Kocbekove izjave, da je v dnevniku »osebna resnica zadobila premoč nad faktografsko resnico v smislu umetniške resnice«, pri čemer pa naj bi dokumentarnost z njo ne »izgubila nič na svoji verodostojnosti«,⁷ vsekakor ni vzeti preveč resno. Toliko huje je to zato, ker gre v navedenem predelu *Tovarišije* za Kocbekov javni nastop; tako pravzaprav ne vemo, s kakšnimi mislimi in zahtevami se je avtor na *Pugledu* obrnil h komunistom, ker sta obe verziji pač »osebna resnica, ki je zadobila premoč nad faktografsko«, po avtorjevem zagotovitvi v smislu umetniške resnice, toda

³ E. Kocbek, *Listina*, 547.

⁴ Isto.

⁵ E. Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1949¹, 430.

⁶ E. Kocbek, *Tovarišija*, Ljubljana 1972³, 643.

⁷ E. Kocbek, *Listina*, 549.

po pravkar povedanem očitno tudi politične, vsekakor ne brez škode za verodostojnost. Ko je torej stvar prišla iz komunikativnosti v komunikacijo z bližnjikom, iz zapisa, kjer je mogla biti le prva ali druga, ali pa morebiti celo takšna tretja verzija, v besedilo dostopno javnosti, so nastopile usodne spremembe, ki jih ni mogoče pojasniti drugače kot z računanjem na naslovnika. Ne le v smislu večje formalne izdelanosti besedila, temveč tudi v smeri zgodbe, to pa je za pričevanjsko razsežnost dnevnika mračna zadeva. Dnevnik namreč določeni stopnji dokumentarnosti ne uide nikoli. Nima le lastnosti dokumenta, dokumentnosti, kakor roman v obliki dnevnika, ali v pismih, temveč je dokument; ob tem, da ga to seveda nič ne omejuje v možnosti biti umetnostno besedilo.

Javnosti dostopni Kocbekovi dnevniki so treh različnih oblik. Najprej sta tu njegovi temeljni tovrstni deli, *Tovarišija* in *Listina*, ki, ob Prvem povojnem pariškem dnevniku, predstavljata od avtorja samega za natis pripravljene besedili, *Tovarišija*, kot že omenjeno, celo v dveh redakcijah. Janez Gradišnik je v knjigi *Pred viharjem* objavil mesečne povzetke Kocbekovih dnevniških zapisov za avgust in september 1938., za večino 1941. in začetek 1942. leta, a tudi dnevniške zapiske, pretežno iz druge polovice leta 1940, ki predstavljajo tretji tip, prvotni zapis iz Kocbekovih rok brez poznejših predelav in dodelav. Tudi pri Dimitrija Rupla objavi zapiskov iz let 1951/1952 in 1975/1976 gre v bistvu za to obliko, izpuščeni so le nekateri predeli besedila, kar so zahtevali Kocbekovi svojci,⁸ in okrajšana nekatera imena. Nekje med prvim in drugim tipom stoji Drugi povojni pariški dnevnik, ki ga proti dnevniškemu povzetku tišči nezaznamovanje datumov, oziroma morebitnih actumov, toda prvotna dnevniška strukturiranost besedila še ni izgubljena do stopnje povzetka, kakor v tekstih za prvi dve vojni leti knjige *Pred viharjem*.

Formalno se drugi tip Kocbekovega dnevništva, mesečni povzetki, opazno razlikuje od prvega in tretjega. Tudi pričevanjsko je na moč sporen, pri čemer je še najmanjši problem nedoločenost dni posameznih dogodkov: septembru 1941 je pripisana prva oddaja tajne radijske postaje slovenskega osvobodilnega gibanja,⁹ ki je v resnici bila šele 7. novembra, avgust¹⁰ pa je docela nerešljiv rebus: med Roosevelt-Churchillovo (Atlantsko) izjavo in dnem, ki je dvanajsti pred prvim (prihodnjega meseca) bi morali biti dve nedelji: nedelja izleta v Dravlje (sicer ob omembi tega dogodka ne piše, da bi bil njegov dan nedelja, a je bila, dokazuje 96. stran v knjigi *Pred viharjem*) in nedelja kolesarjenja proti Dobrovi, ki nikakor nista identični — a je v tem času bila le ena sama nedelja, tista 17. avgusta. Tudi govor dr. Miha Kreka ni kronološko vpisan, omenjeni je namreč govoril 10. avgusta, torej pred objavo Atlantske izjave, a je v Kocbekovem dnevniku zapisan za njo. Vsekakor je pri tem tipu dnevništva našega avtorja še toliko nejasnosti, da ga ni mogoče vzeti v naše razmisleke brez podrobne poprejšnje obravnave, zato se raje ustavimo ob drugih dveh. Čeprav formalno med njima ni razlike, saj oba tipa vsebujeta zapiske po dnevih, se pomembno razlikujeta: tretji tip je izključno datumski, medtem ko je prvi vsaj ponekod actumski: dogodki tu

⁸ D. Rupel, Predgovor, v E. Kocbek, *Dnevnik 1951–1952*, Zagreb 1987², 8.

⁹ E. Kocbek, *Pred viharjem*, Ljubljana 1980, 108.

¹⁰ Isto.

niso vedno vpisani pod datum, temveč včasih pod actum, kar pa pomeni vpe-ljavo elementa iz repertoarja fikcijske epske uprizoritve; resda to zadeva samo zaporedno številko dneva v mesecu (kjer seveda ne gre tudi za predru-gačenja v smislu 29. aprila Tovarišije), toda to že ni več čisti dnevnik, ki vsekakor more imeti zgolj datumski značaj: kar je pod številko dneva v me-secu zapisano, je bilo le zapisano tistega dne, ni pa se tega dne nujno tudi dogodilo. Kako Tovarišija odstopa od takega načina pisanja, dokazuje že njen prvi dan, 17. maj 1942. Pisanje govori o dnevu dogajanja kot o »današnji ne-delji«, ¹¹ se pravi, da sporoča istodnevnost dogajanja in njegovega vpisa v dnevnik. To pa za ta dan preprosto ni mogoče spričo Kocbekove večerne do-godivščine na policijski postaji. V Listini je podobno s 3. oktobrom 1943, ki tudi ni mogel biti v dnevnik vpisan, vsaj v celoti ne, tega dne, saj se je Ko-čevski zbor zaključil šele v prvih jutranjih urah 4. oktobra. ¹² Takšni trenutki opozarjajo na vsaj občasno actumsko naravo Kocbekovih dnevnikov, to pa že čisto na površinski ravni kaže na pomembnost Kocbekovih redakcijskih pose-gov pred javno objavo v prvotno besedilo dnevniških zapiskov, ki že po naravi stvari pač ne morejo biti drugačni kot datumski. Pomembnost, ponekod celo odločilnost Kocbekovih posegov v smislu predelav smo si ogledali že prej, na primeru razlike med 29. aprilom Tovarišije v prvi in drugi nasproti tretji izdaji. Pri Kocbeku so dnevniški zapiski vsekakor eno, dnevniki, od avtorja za tisk pripravljene redakcije, pa nekaj drugega.

Naša osrednja pozornost bo seveda namenjena dnevnikom. V njih je raz-merje med resničnostjo in pesnitvijo vsekakor mnogo zapletenejše kakor v dnevniških zapiskih, kjer gre za razmerja in napetosti med dvema avtorje-vima časoma, med časom označenega in časom označujočega (= čas avtorstva besedila) — kakor pri vsakem izvenfikcijskem pisanju, z izjemo stenogram-skega zapisnika, ki se piše v samem času dogajanja —: pri Kocbekovih dnevnikih je potrebno upoštevati še en čas označujočega, čas redakcije bese-dila dnevniških zapiskov, ki z vso silo svojih okoliščin pritiska na avtorja in avtorsko podobo teksta vsaj toliko kot prejšnja dva za podobo besedila odločilna časa. Izvenfikcijsko besedilo je v izvenbesedilno resničnost odprto kot sistem in kot proces, se pravi kot zgodba in kot izvedba. Pri Kocbeku je to zelo potrebno poudariti, saj ve Josip Vidmar povedati, kako se je tako zoper Tovarišijo kot zoper Listino dvignilo »precejšnje število dovolj vplivnih glasov«, ¹³ ki so dosegli določene popravke v besedilih. ¹⁴

Tudi sam avtor opozarja na pomembnost raznočasnega nastajanja dnev-nikov:

Dnevniški zapiski so se mi v času vojne porajali hkrati v dveh, treh smereh. V enem zvezku se mi je nabirala zunanja kronologija, v drugem koncepti pisem, člankov, analiz in raznih dognanj, v tretjem pa različna razpoloženja, lirični in prozni osnutki ter esejistični zarisi. Takoj po vojni sem to pisno gradivo združil v enoten tekst in pri tem zavrgel marsikaj, kar je izgubilo vrednost, ali pa za-enkrat /!/ opustil tisto, kar bo zadobilo vrednost šele v prihodnosti. ¹⁵

¹¹ E. Kocbek, *Tovarišija*, 1972³, 14.

¹² E. Kocbek, *Listina*, 344—348.

¹³ J. Vidmar, *Obrazi*, Ljubljana 1985², 511, 519.

¹⁴ J. Vidmar, n. d., 511.

¹⁵ E. Kocbek, *Listina*, 547, 548.

Besedilo po Kocbekovem mnenju tako pravzaprav vse do konca njegovega življenja ni povsem zaključeno, kakor tudi ni zaključen čas, o katerem pripoveduje, saj je odvisno tudi od nedoločene prihodnosti: res so nekatere stvari izpuščene za zmeraj, zato pa druge le zaenkrat; iz repertoarja vojnih dogajanj, oziroma dnevniških zapiskov, nam je torej v dnevniku na voljo le čas izdaje besedila bolj ali manj primeren izbor, ki pa se mora po volji avtorja in njegovega ocenjevanja vsakokratne sodobnosti (zadobitev vrednosti v prihodnosti!) spreminjati vsaj z dopolnjevanjem; ob tem, da smo že prej ugotovili tudi spreminjanje. Pri Kocbeku ni le smisel preteklosti, kakor sam pove, za vedno nedoločen, vedno obnavljajoč se in vedno znova izpodbijan ter na novo določen, temveč so takšne tudi besede o preteklosti. Tudi pomen preteklosti, ne zgolj smisel.

Pri predelih dnevniških zapiskov, ki jih je Kocbek oblikoval v dnevnike, opazamo povedno zakonitost: vsi se dotikajo popotnih dni avtorjevega življenja. O življenju v vojnih letih govori Kocbek kot o nomadstvu,¹⁶ povojna pariška dnevnika tudi predstavljata nekakšno popotništvo, ki je sicer najprej duhovnega značaja, a tudi dobesednega turizma ne manjka. Po misli našega personalista smo Slovenci pač cigani,¹⁷ svoje polnokrvno življenje torej zaživimo šele na poti, pri čemer je menda »iz ciganske kože skočiti teže, kakor menjati kakršnokoli drugo narodnost«.¹⁸ To bi utegnila biti najgloblja Kocbekova osebna esencionalna, eksistencialna in tudi narodnoznačajska utemeljitev izbora zgolj dnevniških zapiskov iz popotnih dni za objavo in predelavo v dnevnik, v kolikor seveda tod ne gre za eno neredkih avtorjevih zamaknjenskih izjav. Kajti mogoča je vsaj še ena, čisto racionalna razlaga takšnega izbora dnevniških zapiskov za dnevnike, saj Kocbek za svoje dnevništvo v *Tovarišiji* izjavlja, da je v njem vezal dogodek in premišljevanje, tako da niso niti zgolj zunanja kronika niti zgolj osebni refleksi.¹⁹ To mu je v zadovoljivi meri omogočalo samo popotništvo, saj je Kocbek sicer v dnevniških zapiskih pretežno reflektivna osebnost: osebni refleksi je pri njem vedno prisoten, zunanje dogodkovnosti pa izven na poteh nenehno spreminjajočih se, v takšnih okoliščinah nujno pomembnih dejstev ni zmeraj ravno na pretek. Vsaj nepopotni in od avtorja v dnevnik nepredelani dnevniški zapiski za leta 1940, 1951–1952 in 1975–1976, ki so javnosti dostopni, vsebujejo mnogo manj zunanjega dogajanja kakor dnevniki; a še tistega nekaj, kar ga je, je včasih porabljeno kot povod za zapis časa komaj primerne moraliziranja, kakršno je npr. 8. aprila 1952 označevanje »neženiranega občudovanja«²⁰ neznane raznospolne dvojice kot vzroka označevalčeve ljubezni do »zemlje in nebes, gona in zavesti, ničnosti in smisla«, a v zaključni miselni kadenci zapisa dogodka nedvoumno tudi za obsojeno zadevo: stvar je vendarle prestop, sicer najbolj zemeljski, a vendar prestop...²¹

V začetku *Tovarišije* skuša Kocbek ustvariti v bralcu vtis popolne dokumentarne pristnosti svojega dnevnika, saj izraža željo, da bi »slednji zapiski, ki sem jih delal v partizanih iz dneva v dan, tudi v najtežjih okoliščinah«, ²¹

¹⁶ E. Kocbek, n. d., 547.

¹⁷ E. Kocbek, *Krogi navznoter*, Ljubljana 1977, 125.

¹⁸ Isto.

¹⁹ E. Kocbek, *Tovarišija* 1972³, 12.

²⁰ E. Kocbek, *Dnevnik 1951–1952*, 172.

²¹ E. Kocbek, *Tovarišija*, 1972³, 12.

izpovedali misel svetega Bernarda iz Clairvauxa: »Verujte mojemu izkustvu, v gozdovih boste našli več modrosti kakor v knjigah. Les in kamen vas bosta naučila, česar ne morete zvedeti od nobenega mojstra.«²² Stvar tudi ni čisto zunaj paradoksalnosti: navedeno poudarjanje sorazmernih nemoči in nepomembnosti mojstra ter knjige se vendar dogaja v knjigi in skozi mojstra, ki jo ne le izpisuje, temveč tudi ustvarja: v *Tovarišiji* ne gre za prvinskost zgodbe, za »les in kamen« gozda, niti ne za prvinskost izkustva, za prvotni zapis, temveč za premišljeno oblikovanje mojstra. Ta javnosti prepušča le v dnevnik predelane dnevniške zapiske, kot smo se že prepričali. Tako je strogo vzeto, *Tovarišija* dokumentarna le po svojem avtorju, ne pa tudi po svojem besedilu, skozi katerega je vsaj ponekod le dokumentna. Mojster je v njenem primeru neizpodbitno pomemben: ni le nosilec izkustva, zapisanega v knjigi, temveč je tudi njegov ustvarjalec v smislu avtorstva knjige, ki samo izkustvo presega. Resničnost ni zgolj resničnost, temveč je (tudi, če ne samo) inkarnacija ideala. Kocbek na mestu uvoda v *Tovarišijo* tozadevno nadvse povedno citira Gorkega.²³ Seveda njuna misel ne seže ven iz književne resničnosti: ideali bi bili presneto klavrna stvar, če bi njuna domislica veljala tudi izven omenjene zamejitve.

Kocbek v drži z začetka *Tovarišije* seveda ne more vztrajati: že citirani predel sklepne besede Listine (»Dnevniški zapiski so se mi«...) neusmiljeno razbija prej ustvarjeno iluzijo o tem, da bi bili v dnevnikih »zapiski, ki sem jih delal v partizanih iz dneva v dan«. Na ravni delovnega postopka je v sklepu Listine na začetku *Tovarišije* fingirana časovna avtentičnost razbita še s temle opravičilom: »S/a po oblikovni obdelavi in vsebinskem dogajanju /! /se mi je/ podaljšala celo v čas prirejanja dnevnika za tisk. Moje dnevniško gradivo me je tako dolgo stvariteljsko /! /privlačevalo, dokler ga na nekaterih mestih nisem dopolnil /! /v smislu dokumentacijske obogatitve ali spominske prepričljivosti.«²⁴ Vsekakor gre v zadevi le za dokumentnost in prepričljivost, ne more pa iti — po tu navedenih trditvah — za dokumentarnost in izvenbesedilno resničnost. Še najmanj zavoljo fantastičnih prvin v besedilu, od katerih je najopaznejši lik Dizme. »ki ga je priklicala /Kocbekova/ kompenzatorična sla po odrešenem bližnjiku«,²⁵ kajti Dizma bi mogel biti priklican na ta način ne le v knjigo, temveč tudi v izvenbesedilno resničnost zavesti. Problem dokumentarnosti je drugje: osebe, ki jih ustvari avtorjeva domišljija, ali jih toliko predela, da niso več istovetne z nikomer, so pač vsaj za bralca neodvisne od izvenbesedilne resničnosti, zato pa takšne niso realno živeče osebe in njihovi besedni ter siceršnji podvigi. In spet: ni problem njihovo (s strani avtorja dnevnika po naravi stvari) nujno subjektivno označevanje, temveč tisto, kar je skozi njih označeno, pa tega izvenbesedilno ni bilo. Smo namreč znotraj dnevniške literarne (ali pa tudi neliterarne) vrste, kjer nam nikakor ni pomembna zgolj ubesedena resničnost temveč tudi resničnost ubesedenega — *Dichtung und Wahrheit*, pesnitev in resničnost, z Goethejevimi besedami. Pričevanje in pričevano. To je v naravi dnevniške vrste; spričo neobstajanja razmerja odvisnosti med predavtorskobesedilno in avtorskobesedilno resničnostjo je roman v dnev-

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ E. Kocbek, Listina, 549.

²⁵ Isto.

niški obliki nekaj čisto drugega od dnevnika, ki to razmerje premore. Eno je izumljenje, drugo je odkrivanje.

Do neke mere to dejstvo Kocbeka v njegovem umetniškem avtorskem dejanju ovira, v Listini tako pravi za 6. julij med drugim tudi tole: »S svojim revnim dnevnikom ne bom mogel nikoli zajeti vse partizanske resničnosti pa tudi izrazne popolnosti ne bom utegnil doseči v tisti meri, ki si jo želi umetnik v meni,«²⁶ čeprav je malo naprej rečeno celo, da je dnevnik (pravzaprav dnevniški zapiski) »izraz dejavnega jaza, ravnotežja med zanosom in preudarnostjo, napetosti med snovjo in duhom, oplajanja med zgodovino in osebno resnico, skladja med bolečino in veseljem, bližine med demonijo in blaženostjo, nerazdružljivega spoja krivde in vedno bolj neizčrpne čistosti.«²⁷ Pri tem se moremo vprašati, kaj avtorju pravzaprav onemogoča doseganje vsaj izrazne popolnosti v smislu hotenja umetnika v njem, če že vse partizanske resničnosti ne more zajeti zavoljo neogibnega izbiranja in podleganja relativnosti dogajanja, ki določa, da bo jutri majhno, kar je danes veliko — kar pa ne more biti zapisano kot razlog izrazne nezadovoljivosti? Verjetno bi bilo treba odgovor iskati v smeri vzloga izvenbesedilne resničnosti v besedilo, ki avtorju do določene mere onemogoča vzpostavljanje popolne avtorske volje nad tekstom. Pri doživetju bivanjsko izredno izpostavljenih trenutkov se je v njih ubeseditvi čemu takemu verjetno nemogoče upreti; Kocbek pa je s tem nezadovoljen, saj si je na začetku Tovarišije, 20. maja 1942 zadal nalogo popolnega obvladovanja dnevniških scen in zgodb s svojimi imperativi vednosti:

Vem le, da moram biti zvest, resničen in zadržan. /.../ Nevarno je izražati svoja čustva tako intenzivno, kakor da obstajajo zunaj časa in prostora ali kakor da so enkratna. Naj bo moja pretresenost še tako velika, nikoli ne smem prestopiti konkretnega okvira in se izgubiti v univerzalnih merah. Pretresljivi dogodki bodo moja stalna skušnjava. Moram jih vkleniti v toplo gmoto svojega preprostega življenja, podvreči jih moram novi človeški skupnosti, položiti jih v srce naroda, izraziti jih s preprosto govorico.²⁸

Spričo okoliščin, ki so mnogokdaj z vso silovitostjo neubranljivo pritiskale na avtorja, ta začetna volja ni mogla biti udejanjena, predvsem ne glede preproste govorice, saj Kocbekovo bivanje ni preprosto: poleg narave priznava še nadnaravo, ki jo razumeva na precej samosvoj način, vsaj med Slovenci svojega časa. Tudi pripoved o tem ne more biti preprosta. Vendar nujnostni vdor resničnosti okoliščin v podobo avtorstva ni vedno nekaj negativnega: tenkočutna igra med izrazoma Lah in Italijan, zaznamujočima isto dejstvo okupatorja, na nekaterih dogodkovno zelo izpostavljenih mestih Tovarišije ustvarja neverjetno močno povednost. Ker v Listini česa podob-

²⁶ E. Kocbek, n. d., 135. Morda je tu napoved drugovrstnega pričevanja o narodnoosvobodilnem boju, pesemskega in novelskega, kjer dnevniških ovir v početju ni. Toda: če je hotel Kocbek z novelami pričevati o tem času, potem se ne more pritoževati zavoljo večine kritik Strahu in poguma, ki so letele ravno na domnevno neresničnost pričevanja: udeleženci partizanske vojne 1941–1945 pač večinsko niso živeli v eksistencialističnih in personalističnih razumevanjih sveta, niti krščanski ne. Kot pričevanje je Kocbekova novelistika kvečjemu pričevanje o zelo zelo netipičnih občutjih. Sicer pa je literatura dokument — v kolikor je dokument — časa svojega nastanka, ne časa, o katerem pripoveduje, že načeloma.

²⁷ E. Kocbek, Listina, 135.

²⁸ E. Kocbek, Tovarišija, 1972³, 25.

nega ne najdemo, in ob dejstvu, da tam Italijani niso grozeče prisotni, ni preveč drzno soditi, kakor stvar morebiti ni docela posledica avtorskega oblikovanja besedila, njegove tozadevne volje, temveč bolj posledica doživetja avtorjeve zavesti. V podrobnejši pretres vzemimo dneve morda najhujših preizkušenj slovenskega narodnoosvobodilnega boja med 18. in 22. avgustom 1942.²⁹ Italijani se razvijajo v strelcih. V minutah groze so menda obkolili jazbino, v kateri se skrivajo Kocbek in tovariši. Tudi so odprli zaporni ogenj. Celo zgolj v duhu videni sovražnik je italijanski — saj sproži peteline na puškah in strojnicah in je sploh smrtno nevaren: ubil je kravo; lahko bi tudi vodo zastrupil, še prej je uničil partizansko bolnišnico in poklal ranjenec. Itd., itd. Zato pa Lah niso prišli Breclja, ki se je znašel med njimi, tudi nemočno suvajo z bajoneti v plasti prsti, malo naprej njihova patrola ni zalotila treh partizanov, ki so skoraj trčili nanje. Skratka: kadar je v Tovarišiji sovražnik količkaj resna stvar, je Italijan, kadar pa je nenevaren, ali celo nemočen v svojem okupatorstvu, je Lah, nad katerim se vsak Slovenec že iz časov rajnke Avstrije šteje v vseh pogledih superiornega. To dejstvo iz življenja vdira tudi v Kocbekovo dnevništvo. Sorazmerna neposrednost pripovedi, ki odlikuje Tovarišijo nasproti Listini, dobiva svoje izrazilo tudi v omenjenem jezikovnem dejstvu. Sicer pa različnost v tem smislu nakazuje, da že naslova obeh osrednjih dnevnikov našega avtorja. Diplomatna definicija listine kot slovesnega dokumenta o dejanju pravne narave, sestavljenega in potrjenega ob upoštevanju določenih obrazcev, v povsem dobesednem pomenu za Kocbekovo knjigo sicer ne more biti uporabna, zato pa v prenesenem kaj hitro, saj za dobesednost manjkajo pravzaprav le določeni obrazci: tu so slovesna lega pripovedi in premnoga najusodnejša dogajanja v zgodovini slovenskega naroda, ki jih je treba razumeti tudi kot pravo ustvarjajoča in pravno opisujoča, seveda v najširšem smislu urejevanja in določanja človeškega sobivanja. Na drugi strani stoji Tovarišija še v času ustvarjanja možnosti za kaj takega, gre bolj za moralno zavezanost viziji, ki se udejanja in pozneje izpisuje na slovesen način — to pa zmorejo le človeške bližine, tovarišija. Vse do usodne izjave, pozneje imenovane Določilna oziroma do kolikor toliko dokončnega začetka zavedanja njenih posledic, gre to prvo obdobje odnosov znotraj narodnoosvobodilnega gibanja slovenskega naroda. Kocbek je to dobro naznačil s tem, ko je na tem mestu spustil zastor Tovarišije.

Taras Kermauner je bil nekoč — zaplenjenega — mnenja, da sta Tovarišija in Listina kot »kapitalni deli slovenske skušnje, misli, doživetij«, odkrivajoči in določajoči tudi bistvene sestavine slovenskega arhetipa, »sestavni in nepogrešljivi deli nastajajočega slovenskega svetega pisma«.³⁰ Če pustimo ob strani neproduktivni predel te misli — Kocbek spričo dejstva, da je (tudi po svoji misli) zgolj pričevalec (nekega že obstoječega svetega pisma v določenem času in prostoru),³¹ nikakor ne more biti avtor svetega pisma, ozi-

²⁹ E. Kocbek, n. d., 189—208.

³⁰ T. Kermauner, Kocbekov dar ob 70-letnici, Nova revija, 6. letnik, Ljubljana 1987, 974.

³¹ To moremo soditi zlasti po 14. oktobru Listine, kjer je Kocbek na strani tistih — pravzaprav je njihov pontifex maximus —, ki jim je zgolj humanistično stališče zadregarsko. V Tovarišiji (135. stran tretje izdaje) pa razločno čuti potrebo po Jezusovem utemeljevanju revolucije, posebno po vezanju osvobodilnega napora in verovanjskega čiščenja v Slovencih.

roma določenega njegovega dela, ki je pač stvar prerokov in apostolov — in se obrnemo k značilnostim, ki obe imenovani deli zares povezujeta s svetimi pismi, moremo ugotoviti v njiju svetim knjigam podobno prisotnost najrazličnejših literarnih vrst v nastavkih, se pravi neosamosvojenih znotraj še celovitega besedila: celo dnevnik v dnevniku se najde (Turjak, naš Alkazar, 22. september Listine), da praktično vsakodnevne aforistike (Vidmar: »Lirika je dogodek v človeku, epika je človek v dogodku, dramatika je človek iz dogodka«.) in esejistike, zasnutkov dramatike (celo formalno, npr. petro-pavlovski dialog med Kidričem in Kocbekom 15. septembra Listine), kratkega življenjepisa (npr. vojakova zgodba 16. julija Listine) ter poezije (npr. 25. oktober Listine) sploh ne poudarjamo posebej. Toda že po jezikovni razslojenosti Tovarišija in Listina spet odstopata od svetopisemskosti, ki vsaj na Slovenskem pomeni izbran in visok slog. Težko bi vanj spravili odstavek 22. januarja Tovarišije, ki se pričenja z Mačkom, ki je planil v hišo, in ki premore precej verističen slovar.³² Temu so nasprotujoči zlasti filozofskorefleksivni predeli besedila, a ne le ti: že omenjenega 22. januarja so trije odstavki, začetni s »Streljanje, streljanje!«,³³ primer izbranega upovedovanja tudi zunanjega dogajanja. Takšno vsebovanje različnih registrov jezika bliža Kocbekovo dnevništvo romaneskni literarni vrsti. Tej bliža tu osrednje obravnavani besedili tudi njuna razčlenjenost na poglavja (po šest v vsakem), ki je za dnevnik precej nenavadna in pravzaprav mogoča edino s poznejšim urejanjem zapiskov, kjer se pri zaokroževanju v poglavja kot pomenske enote besedila,³⁴ kar pri Kocbeku nedvomno so, tudi kaj — kar bi zmotilo takšno organiziranost teksta — izpusti. Seveda pa takšno zaokroževanje dnevniških zapiskov v poglavja dnevnikov ne more biti, če noče biti moteče in vsiljivo, neodvisno od naravnega poteka zgodbe besedila, ki je najprej odvisna od avtorjevega doživljanja in preživljanja kompozicije zunajbesedilne, točneje predbesedilne resničnosti.

Po vsem izrečenem moremo ugotoviti, da gre Kocbekovim dnevnikom med tovrstnim slovenskim pisanjem izjemno mesto. Najprej seveda v pogledu postopka njihovega nastajanja, kjer nismo soočeni samo z dnevniškim zapisovanjem, temveč je puščenega več časa in prostora razmislekom o umetniški ravni — tudi podvigom na njej — omenjenega procesa, dokumentarna pa s tem samim seveda ne izgublja. Druga stvar je seveda ponarejanje zgodovine, ki se je vsaj v eni redakciji Tovarišije dogodila na 29. april. Vendar ne gre spregledovati tudi avtorjevih izvenbesedilotvornih sposobnosti, ki so ga pripeljale, ob soigri okoliščin, v odločilna medvojna dogajanja na Slovenskem, vsaj nekoliko pa tudi širše; tudi iz tega naslova izvira nekaj pomembnih, ne le razumljivih dogajalnih različnosti Kocbekovega dnevništva s sočasnimi dr. Cankarja in dr. Novačana. Vsaj zaenkrat predstavljajo njihova pričevanja najpomembnejši dosežek dnevniške literarne (ali tudi neliterarne) vrste med Slovenci. Toda o vrhu tega trikotnika ne more biti nobenega dvoma: tu je Kocbek sam.

³² E. Kocbek, *Tovarišija*, 1972³, 485.

³³ E. Kocbek, n. d., 488, 489.

³⁴ Poglavja Novačanovih dnevniških zapiskov z Bližnjega vzhoda in iz Italije (A. Novačan, *Jeruzalem-Kairo 1942–1945*, Ljubljana 1986) so recimo plod čisto zunajbesedilnega dejstva vpisa v en, oziroma drug zvezek.

SUMMARY

Edvard Kocbek's diaries, insofar as they have been made accessible to the general public, are of three types: diarial records in their original form from the time of the author's day-to-day records (*Dnevnik* 1940, *Dnevnik* 1951–1952, *Dnevnik* 1975–1976); monthly summaries of diarial records (1938 — August, September; 1941 — the second half year; 1942 — its first months); and the diaries which the author prepared for publication on the basis of his diarial records (*Tovarišija*, *Listina*, *Proi* and *Drugi poveljni pariški dnevnik*). Complete documentary value is offered only by the texts of the first type, while the latter two types achieve, at best, the character of documentary diarizing, a documentary presentation, but not always a documentary authenticity. (*Tovarišija* contains in two of its editions—the first and the second Slovene printing, as opposed to the third—significantly different testimonies about one of the author's public speeches!) A strong sign of decisively important subsequent interferences with the original text is also the way in which the most extensive portions of Kocbek's diaristic prose published under his own authorization (the wartime *Tovarišija* and *Listina*) are organized into chapters: the chapters depend not on the circumstances of recording (e.g. the sojourn in a particular place; different notebooks), nor on the lapses of time (weeks, months, years), but on the stream of narration. Another witness of an intensive reworking is the sporadic *actum* nature of the diary, whereas the original records could only be of the *datum* kind. The diversity of literary genres embryonically present in the still homogeneous text (a diary within a diary, aphoristic and essayistic passages, pieces of poetry, short biographies, etc.) brings *Tovarišija* and *Listina* close to biblicality; on the other hand they are removed from it by making use of different language styles and registers, ranging from verism to the choicest standard—note that biblicality, at least in Slovenia, can only mean high style. In spite of all the difficulties one might have with their testimonial dimension, both *Tovarišija* and *Listina* are indispensable tellers about the national-liberation fight of Slovenes against Fascism and Nazism, opening through the author's Christian personalistic worldview in combination with his high-up position in the Communist-led resistance an angle of perception hardly to be repeated.